

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Naučni skup Književno djelo Ćamila Sijarića,
[Sarajevo, 15. i 16. april 2002.]: Scientific Meeting
Ćamil Sijarić's Literary Work**

Lešić, Zdenko; Martinović, Juraj

2003.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/825>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA CXXI

Odjeljenje za književnost i lingvistiku ANUBiH
Knjiga 10

NAUČNI SKUP

KNJIŽEVNO DJELO
ĆAMILA SIJARIĆA

Uredili
Zdenko Lešić
Juraj Martinović

SARAJEVO 2003

DRUMOVI U DELIMA ĆAMILA SIJARIĆA

Ismet Rebronja

Malo stočarsko naselje u severnom delu atara sela Godijeva nazvano Šipovice rodno je mesto romansijera, pripovedača i pesnika Ćamila Sijarića. Blizu kuće Sijarića je jedan jak izvor. Po svoj prilici taj izvor, zvan i Dobra voda, dao je ime mestu, jer je šipot u romanske stočarske populacije isto što i slovensko sopot, to jeste izvor, dok je slovensko sopot svakako u srodstvu sa grčkim gype: duplja/šupljina. A samo Godijevo pripada kraju koji se zove Bihor. Bihor je na desnoj strani reke Lim, sa zapada omeđen Limovom pritokom Bistricom, a sa istoka vodom imena Lješnica. Na levoj strmini reke Lješnice, blizu njenog uvira u Lim, po svoj prilici, bila je tvrđava Bihor, po kojoj je i kraj dobio ime. Bihor je tako označavao prostor između Lima s južne strane sve do Pešteri na severu te do Bistrice na zapadu i Lješnice na istoku.

U tom Bihoru živi i jedno starinsko slovensko bratstvo zvano Sijarići. Bratstvo Sijarića je, po svoj prilici, dobilo prezime po pretku čiji je nadimak bio Sijara, a to je čovek koji je u kosi morao imati neki pramen bleđute boje.

Grad Bihor su svakako koristili i Rimljani, i kasnije i srednjovekovni srpski Nemanjići, pre svega za nadziranje prolaza od zapada prema istoku i od juga prema severu i obratno. Grad Bihor je bio smešten na jednoj kupi visine 1057 metara i moglo mu se prići samo sa istočne strane. Već 1455. godine tvrđava Bihor je u posedu Mehmeda Fatiha. U podnožju strmine Bihor je naselje Bioča, po svoj prilici i prvo bihorsko naselje sa islamskim civilima. Na to ukazuje i danas kulna tekija, smeštena u jednoj maloj pećini, gde su živeli derviši.

Kraj Bihor su naseljavali romanski populusi, kasnije izmešani sa slovenskim stanovništvom. Već u doba stvaranja srpske srednjovekovne države, Romani su govorili respektivni slovenski jezik. Domorodno sta-

novništvo je znatno proređeno nakon seobe pod patrijarhom Arsenijem III Čarnojevićem. Tu bihorsku prazninu su popunili crnogorski i hercegovački Morlaci, kao i okolno pokretno stočarsko stanovništvo. Bihor je, dakle, jedna konglomerativna enklava, čija je matica, uprkos svemu, ostala slovenska. Jezik te matice je do skoro ostao petrificiran. Tako je Bihorac nekako ostao starinski čovek, ugradivši sav svoj politeizam u nove mono-teističke religije. Na primer, bihorski hodža je uglavnom bio pohodžica, bliže slovenskom vraču nego učenom islamskom teologu; bihorski pohodžica je i neka vrsta čarobnjaka – kojeg Mirča Elijade naziva medicine man. (Taj medicine man je znatno prisutan i u delima teološki obrazovanog Ćamila Sijarića).

Kao starinska enklava Bihor je sav ispresecan putovima koji vode prema Sarajevu, Dubrovniku i Skadru, te prema Peći, Skoplju, Solunu i Stambolu, ili prema Beogradu. Bilo je zanimljivo Bihorcu videti trgovce i karavane, toware i konje, ruho i ukrase na ruhu. Bihorac je mogao trampiti vunu, meso i smok za igle, ogledala, nožnice, britve, džidže, ćupove, sahane i bakračće. No Bihorac je vazda imao poštovanje i prema onima koji putovima dolaze i svrate na konak. Sam konak je i neka vrsta azila za namernika. Od slovenskog politeizma je Bihorcu ostalo da je putnik svet, te i da prosjaka valja ugostiti. Nikad se ne zna da li je prispeli putnik, na primer u prosjačkoj odeći, doista beskućnik ili je pak to lično bog putnika imena Radgost, čija bi se etimologija mogla pročitati iz germanskog Rad: točak/kola i Gast: gost, to jeste gost na kolima. Ministarstvo putnika sa Radgosta je u hrišćana prešlo na sv. Nikolu, a u islamne populacije na Dobrog Čoveka. Bihorac, bilo da je paganin, hrišćanin ili musliman, za svaki slučaj u gostu vidi i božanstvo koje će dobrog domaćina darovati, a lošeg globiti. Na neki način svaki putnik je svet, a svaki drum prolaz i za svete ljude.

Za Ćamila Sijarića drum je pre svega istorija, ali istorija kako je on vidi iz svoga Bihora. U "Zapisima o gradovima" Ćamil Sijarić kaže: "Kad kažemo putovi – to je kao da kažemo – istorija. A svaki je od starih putova jedna istorija o vremenima i ljudima, o promjenama i o izmjenama, o nastajanju novog i prestajanju starog; o tome kud su sve čovjeka nosile njegove noge, kud je išao i gdje je stizao – i šta ga je tamo vodilo. Ima putova kojima se nekad mnogo hodilo, pa se više ne hodi; ima takvih putova i na vodi – kojima se nekad mnogo brodilo, pa se više ne brodi. Ima ih i kroz šume, kroz polja, kroz klisure i kroz gudure – pa se više njima ne hodi... i na (putu) više nema hanova, nema handžija i kafedžija, i nema ni-

koga... i čini se da su otišle i vode...Trava je sada tuda i priča: da je sve to nekad na tom putu bilo – kunu se da je tako bilo, a više nije, jer nema hanova, i nema putnika, i u šumama nema hajduka... putovi (su) kao i ljudi – bivaju mladi, pa bivaju stari, pa ih sasvim nestane... Putovi su kao istorija. Pa pričaju...”

Na jednom suhom putu, putu bez vode, a to je put od Bijelog Polja do Novog Pazara, Ćamil Sijarić je čuo priču o dva brata, jednom trgovcu a drugom karavandžiji. Trgovac nije pristao da se iskopa bunar na bezvodnom polju, a karavandžija nije odustao već bunar iskopao. Tako je nastala priča "Bunar". Od Sejdulove trgovine i dućana nije ostalo ništa, a Džimširov bunar je danas dobra voda u suhom polju. Pod čepenkoma trava ne raste, no oko vode na polju koje više nije žedno. Poruka Ćamila Sijarića je vrlo jasna: ništa nije ostalo od onoga koji je zgrtao bogatstvo, a na drumu (što ga oni iz Sarajeva zovu Stambolska džada) ostao je spomenik zanesenog karavandžije. Jedna priča na putu i jedna istorija na putu. I jedna velika priča ispričana na ovom jeziku, jeziku bez saglasnosti onih koji njim govore kako se taj jezik zove i kako će se zvati. I nikada se mi nećemo složiti ni oko čega drugoga osim da je "Bunar" velika priča. No ako neko i porekne "Bunar", znaćemo da je taj ili lažov ili neznalica.

Ako je "Bunar" priča na putu, priča "Put" ukazuje na put u krugu. Čovek ne podnosi put po krugu. Ako se čovek okreće oko sebe, padne u nesvest. (To o pomračenom putu, čini mi se da sam čuo od filozofa Rasima Muminovića). No, "Put" je pripovetka o kružnom putu. Jedna zabavljачka romska družina se na putu, od Pešteri prema Bihoru, izgubila. Zapravo su išli po svojim stopama, po svojoj prtini. Stariji zabavljači na tom kružnom putu umru. Mlada Ciganka Sofija od njih beži, udaljavajući se od mrtvaca, ali se po kružnom putu sve više približava onima od kojih beži. Tek kada se Sofija u strahu otrgla od kruga, čula je dole u selu pse kako laju kao pod zemljom.

Bihorac nije sklon herojstvu. Sijarić veli da Bihorac putom ide "glave nakrivljene, ruku mirnih, očiju široko otvorenih, gotov da se svakom skloni s puta. Malo učeniji, ali nedoučeni, nekad su Sijariću zamerali što u svojim delima nema nekoga heroja sa sabljom. Kao da nisu čuli same Bihorce kako kažu da nemaju junakâ, ali da su ih imali. Imali su oni Muja i Halila. Obojica su u Bihoru rođeni. I pre njihovog rođenja, bilo je junaka više no ovnova. Ali ih više nema.

Naime, mladi Halil je čuvao koze. Uveče se požalio ocu da ga je namučilo jedno jare. Ceo dan je bežalo. I jedva ga je skolio i u tor zatvorio

da prenoći. A ne zna kako će sutra na paši isprtititi s tim čudnim kozletom. Otac je otišao da jare vidi. Nije to bilo jare već zec. Stari Hrnja je rekao da on nije više od bihorske zemlje, pa je porodicu odveo na put do Kladuše. Nakon ove priče Bihorac će reći da u Bihoru junaštvo nije moguće. Ali će se Mujo i Halil ukazati neprijatelju za zla bihorskoga vakta. Konji će razdvojiti vilice: jedna će biti na nebu a druga na zemlji. A svaki pametan neprijatelj će od vilica otići tamo otkud je i došao. Sijariću su zamerali i što je pohodžica takav kakav jest. Ali je Sijarićev pohodžica, kao što je već rečeno, istovetan medicinu manu. Sijarić je slojevit pisac. Često ga i ne možemo shvatiti bez pomoćnih antropoloških knjiga. Neka da nam je doista potreban Mirča Elijade ili Bronislav Malinovski. Bihorac jeste bolećivi fatalist, ali je njegova moć u onome što priča i u onome kako govori. Bihorac u svom vokabularu ima, na primer, termin derdemez (kako se zove i sin Halimačin u "Bihorcima"). Derdemez označava nemarnog čoveka, čoveka koji je takav kakav jeste, te je nemoguće uticati da bude drugačiji. Tek će nam etimologija pomoći da shvatimo prvobitnu semantiku. Derdemez je složenica, od turskog deri, srodno grčkom derma: koža + tursko domuz: krmak. Dakle, onaj koji dere krmka, koji nosi krmeće opanke i jede svinjsko meso, a ima muslimansko ime. Bihorac je deri i domuz adaptirao u derdemez. Bihorac nije zaboravio taj termin, ali je zanemario vremenom semantiku. Možda i namerno jer nije hteo da bude novoverac.

Na put u nepoznato krenuće i Zemko iz "Bihoraca". Već u hanu bolećivi Zemko će reći handžiji da nije ni iz kojeg sela, no je ptica koja leti s grane na granu i ne zna gde će sleteti. No Zemko (čije ime svakako asocira na zemlju, mada je izvedeno od Azem/Azam: najveći/najlepši/najznačajniji) se vraća sa onim istim grubo otesanim i čađavim prijevorom, to jeste ručkom koja služi za otvaranje i zatvaranje vrata na kući. Taj prijevor s kućnih vrata Zemko je bio poneo na put. Kao da je hteo da drvenu bravu postavi u nepostojeću kuću.

Na put neizvesnosti, bez svoje volje, ide i žena imena Nus. Nju vode na put bez povratka. Izgubiće je negde tamo daleko u Arnautluku jer nije više za upotrebu. Mužu nije rodila dete. Za to je kriv njen jalovi čovek, ali je krivica njena. Tako se sve mirno odvija u vezi žene Nus i vodiča imenom Man u "Priči sa gumna". Na put bez povratka odveli su i Timku, iz istoimene priče. Timka je silom oteta. To je zapravo otmica žene. I mladu Timku su oteli kao mladu Helenu. Helena je pripala Tezeju, a Timka Meljku. Helenu čuva Tezejeva majka Etra, a Timku Meljkova majka Nurka.

Za kosu Nurkine snahe Galje privezana je kosa Timkina. Kosu za kosu, da Timka ne pobegne. No Timka neće pobeći. Privezana je još jednom vezom. A to su Timkina braća. Timka neće izložiti svoju braću pogibiji. Žrtvovaće se za braću. Tako Timku neće osloboditi braća, kao što su oslobodili Helenu Kastor i Polideik. Zbog Timke Bihorci neće napasti Pešterce kao Ahajci Trojance, zbog druge Helenine otmice. Nema izgubljenih glava, jer je Timka htela da ona bude jedina žrtva. Tako je suđeno, tako je usud hteo.

Na put bez povratka poslala je i ona koza iz istoimene priče... Ta koza je pošla kroz stenje prema listu zelene jasenove grane. I nije mogla da se vratiti. Jedni su rekli da koza može da pogreši kao čovek, a drugi da čovek može da pogreši kao koza. Čamil Sijarić u toj priči kaže i ovo: "Koliko ih je samo iz našeg Mioča nekud put odveo, a nije ih vratio... Nije im sudbina dala natrag; rekla joj je: tu ćeš ostati. Tu ćeš propasti... Složili su se da i koza ima svoju sudbinu..."

U mirnom vremenu drumove čuvaju. Drumovima prolaze putnici i trgovci. Oni idu tamo gde ljudska glava naumi da konjska noga stigne. No plaćeni čuvari drumova moraju nekad biti i neoprezni. Tada razbojnici i hajduci otimaju. Ali svi od drumu imaju korist; čuvari dobijaju plaću jer čuvaju, putnici što putom mogu proći, trgovci što svoju svilu i kadifu mogu drumom prineti i na trgovištima prodati, a drumski razbojnici što mogu opljačkati ruho, so, svilu i kadifu.

Putnicima valja poželeti srećan i prav put. A stari efendija Gafur iz Užica, i sam otisnut na put u beskraj, požeće da svakoj vojsci svaki put bude kriv, kako Čamil Sijarić naglašava u romanu "Raška zemlja Rascija". Inače, ovaj roman je vezan za tursko-austrijske ratove nakon druge opsade Beča 1683. godine. Ovaj rat vojskama donosi ratnu sreću i ratnu nesreću, a neboračkom čoveku samo tragediju. Tragične su muslimanske devojke koje nakon spaljivanja Novog Pazara "gotovo gole, izgrebljene granjem i prestravljene" idu na put bez završetka. Tragični su i svi oni koji idu "tamo negde... niz put, niz mrak, niz snijeg..." za patrijarhom Arsenijem III Černojevićem. Tragični su oni čije su kuće spaljene, i tragični su oni koji su opljačkali ono što nije mogla vatra sažeci. I vojskovođe tragično završavaju. Kara Mustafa-paša od svilenog gajtana i katil-fermana, a Negobrat, sin boljarskog kneza Avrama, nakon rata će izgubiti i ženu. General Pikolomini se neće ni vratiti s ratnog puta već će ga pojesti kuga. I sve je u Rasciji nekako na krivom putu, jer je krivo pošlo od cara i česara; a sama se zemlja iskrivila i putovi kopnom okopneli, a morima potopljeni. Srušene

su ćuprije i zapaljene tapije, samo se preostale duše, u insana i hajvana, vi-ju kao leptirice čija će krila uskoro biti taknuta plamenom.

Ljudima glave više ne služe da kažu nogama kuda treba da nose te glave. Putnici koji ne znaju kojim putom da krenu, onim ispod gore ili onim iznad gore, jer su obadva zla (kao i u jednoj Sijarićvoj pesmi iz knjige "Lirika"), pustiće da ih konji vode. Pošto razum insana prestaje, možda će um, u hajvana, od dva zla prebrati ono manje.

Ceo roman "Carska vojska" zbiva se na putu. Počinje u Bihoru, u selu Raduliće, i vodi preko Jedrena (koje Turci zovu Edirne a Romeji su ga zvali Hadrijanopolis) ka Dunavu. Bihorski bedeli, sirotinja koja zamenjuje bogatije, s jeseni 1828. godine ići će prema Dunavu i Vidinu da u ratu gine od Rusa. Od Rusa će toliko rana dobiti da te rane ne mogu ni izbrojati, čak i onda kad bi uistinu znali brojati. Većina se neće ni vratiti jer su rane bile neprebolne. Bedelske dukate, skrivene u ruhu, niko neće vaditi jer neće imati vremena da zašiveno rašije. Tako ni bedeli, ni oficiri neće znati za koliko su dukata ti vojnici poginuli. A na bihorskim bedelima je sve bilo tuđe: i gaće i jake, i kaputi i cokule, i uvijači i uprtači, i kese i dukati. I koliko je vode u bunaru bilo, toliko je u bedelskim očima bilo suza. A bili su to slobodni ljudi, sve dok nisu postali carski. Ćamil Sijarić veli da su bili toliko slobodni da nisu znali ni šta je to sloboda. Čitajući Ćamila Sijarića, učinilo mi se da je jedino slobodan onaj čovek koji ne zna šta je to sloboda.

Kao da Ćamil Sijarić stalno ima na umu drum, bilo da je drum otvoren ili zatvoren, da je slobodan ili neslobodan. Sijarićevi drumovi su probijeni konjskim kopitama; gradili su ih oni što su nekoga terali, pa ga nisu stigli. Gradili su ih vojskovođe, kraljevi, carevi, sultani i ćesari; gradili su ih nosači zlata u kesama. I secikese. Najmanje je drumove gradila sirotinja, jer meko hodi bosom nogom. "Tek svak se na drumu, kao na kakvu hartiju, upisao da je tuda prošao".

Mnogo je toga Ćamil Sijarić upisao i mnogo toga opisao. To je složen pisac. Da bi se posve shvatio, valja nam često otvoriti istoriju ili neku drugu knjigu. Ne može se tako lako Ćamil Sijarić shvatiti. I sam sam Bihorac, ali nikada do kraja nisam shvatio ni Ćamila Sijarica ni naš Bihor, niti naše Bihorce. Kad zaključim da su Bihorci tužni, učini mi se da nisu; kad pomislim da su slobodni, učini mi se da su neslobodni; kad pomislim da će da opljačkaju, zaključiću da otimanje mrze; kad krenu na put da ukradu, naći će razlog da se vrate; kad svako pomisli da za bunu nisu, oni se pobune. Bihorac voli oružje, ali ga ne nosi jer mu ga neko može oteti.

Dakle, uprkos svemu, nisu mi poznati Bihorci. Jedino znam da su vlasnici jednog izvanrednog jezika. U jeziku im je sva snaga, sve oružje, sve bogatstvo, sva religija. Mogu kazivati epsku pesmu pet sati, iako su tu pesmu tek čuli od nekog putnika koji se na njih namerio, a kada se brane od sudija i kadija, ne znaju ni da bleknu. Ne znaju se odbraniti ni od vlasti ni od nečasti. Jednom mi je Ćamil Sijarić rekao: "Da imam hiljadu života, i da imam hiljadu hiljada vreća, ja ne bih mogao u te vreće zašiljčati ono što uz kozu nazbori pola bihorske glave ispod zečje kape". Učinilo mi se tada da je za Ćamila Sijarića ceo svet Bihor. I da su sve varoši Bihorci osnovali. Ćamil Sijarić vladara Stambola gleda kao Bihorca, bihorskim očima. I Beč vidi kao kamenje ozidano bihorskom rukom. Sve je Bihor. I svi su Bihorci. Jedna Bihorka, na konaku kod Ćamila, gledala je svetla Sarajeva, pa će: "Bože mili, koliko je ovo Sarajevo veliko. A u Sarajevu moj Ćamil najpametniji". Neće se Sarajevo naljutiti ako ovako završim ovaj tekst.

